

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

Fondul personal „Roman R. Ciorogariu”

MIRCEA TIMBUS

Curînd după achiziționarea lui de către Arhivele Statului din Arad, în anul 1977, fondul personal „Roman R. Ciorogariu” a devenit unul din cele mai cercetate, suscitînd — pe bună dreptate — interesul istoricilor. Frecvența cu care și astăzi continuă să fie cerut la sala de studii justifică și impune prezentarea sa, oferînd celor interesați relații despre creatorul de fond, modul de grupare a documentelor și, mai ales, asupra conținutului acestora.

Despre viața și activitatea lui Roman* R. Ciorogariu, chiar și înainte de accesul la arhiva sa personală, s-au scris pagini evocatoare care au evidențiat complexitatea personalității sale, statornicia cu care a luptat pentru împlinirea năzuințelor legitime de dreptate și libertate ale poporului român. Au făcut-o Teodor Neș¹, Tripon², Traian Magier³, Ion Clopoțel⁴, Onisifor Ghibu⁵, Vasile Coman⁶, Barbu Ștefănescu⁷ și Virgil Mazilescu⁸.

Preluarea documentelor sale de Arhivele Statului și punerea lor la dispoziția cercetării au făcut posibilă nu numai aprofundarea multiplelor valențe ale unei asemenea personalități, ci și o mai bună cunoaștere a epocii atît de încărcată în semnificații pentru istoria poporului român, cum a fost cea în care a trăit și activat Roman R. Ciorogariu. Rezultatul s-a concretizat curînd în publicarea atît a unor volume de studii și documente⁹, cit și a unor articole și comunicări¹⁰, care confirmă bogăția și valoarea documentelor fondului.

* Prenumele cu care este înscris în actele de stare civilă și de școlarizare este Romulus. A devenit Roman în anul 1900, pînă trecerea la viața monahală.

¹ Teodor Neș, *Oameni din Bihor, 1848—1918*, Oradea, 1937.

² Tripon, *Almanahul Crișanei*. Oradea, 1936, p. 361—364.

³ T. Magier, *Ținutul Hălmaგიului*, partea a III-a, Arad, 1937.

⁴ I. Clopoțel, în „Legea românească” (apud V. Coman, *Episcopul Roman*, în „Mitropolia Ardealului”, anul XXI, nr. 7—9, Sibiu, 1976, p. 629).

⁵ O. Ghibu, *Un risipitor de comori: episcopul Roman Ciorogariu*, în *Prolegomena la o educație românească*, Cultura românească, 1951, p. 679.

⁶ V. Coman, *Episcopul Roman Ciorogariu — luptător pentru libertatea și dreptatea poporului român din Transilvania*, în „Mitropolia Ardealului”, an XXI, nr. 7—9, Sibiu, 1976, p. 628—636, și *Luptători bihoreni pentru împlinirea idealului de unitate națională*, în „Mitropolia Ardealului”, an. XXIII, 4—6, Sibiu, 1978, p. 218—230.

⁷ B. Ștefănescu, *Un militant pentru unire — Roman R. Ciorogariu*, în „Familia”, serie a V-a, an. 14 (114), nr. 6 (154), iunie 1978, p. 10—11.

⁸ V. Mazilescu, *Roman Ciorogariu — viața și opera* (teză de licență, în manuscris, susținută la Institutul Teologic din Sibiu).

⁹ I. Popovici, V. Covaci, Gh. Mudura, I. Căluser, M. Apan, A. Ilea, A. Căciora, 1918. *Bihorul în epopeea unirii — Documente*, Oradea, 1978; idem, *Roman R. Ciorogariu (1852—1936) — Studii și documente*, Edit. Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1981 (în continuare, *Roman R. Ciorogariu — Studii și documente*).

¹⁰ V. Popeangă, *R. Ciorogariu reprezentant al tribunismului arădean*, în „Ziridava”, XI, 1979, p. 751—780; V. Faur, I. Popovici, *Societatea culturală „Dacia Traiană” a studenților români din Bihor (1918—1919)*, în „Crisia”, X, 1980, p. 495—511.

Utilizarea acestor izvoare documentare, evident, nu se încheie aici, ele oferind în continuare cercetării noi direcții de investigare.

Roman Romulus Ciorogariu — personalitate proeminentă a intelectualității ardelenе, fruntaș al luptei românilor transilvăneni pentru libertate și dreptate națională desfășurată la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea, într-o perioadă dintre cele mai bogate și pline de conținut pentru istoria poporului nostru, s-a născut la 16 decembrie 1852 la Pecica, județul Arad¹¹. Tatăl său, Dumitru, gospodar priceput, bucurându-se de încrederea consătenilor, ale căror interese se căznea să le susțină, a fost ales primar în comuna natală. Obirșia lui era însă în ținutul Zărandului, comuna Ociu, lângă Hălmașiu, de unde bunicul său, icbag, numărându-se printre cei condamnați la expulzare pentru vina de a fi participat la răscoala lui Horea, a fost mutat pe domeniile coroanei din Pecica¹². O ramură puternică a familiei Ciorogariu a continuat să trăiască în Ociu, iar Roman, mîndru de originea sa, menținea legături cu aceea¹³. Descendent după bunică din familia lui Moise Nicoară¹⁴, crescut în venerație pentru idealurile de dreptate socială și națională care au călăuzit marile ridicări la luptă ale transilvănenilor în frunte cu Horea și Avram Iancu, a devenit el însuși un luptător dîrz pentru împlinirea acelorși idealuri.

Primii ani de învățătură i-a făcut în comuna Pecica, la școala poporală a distinsului învățător Ion Ardeleanu, care-și educa elevii în spiritul prețuirii față de strămoși, de limba românească și de românii de pretutindeni¹⁵. A urmat studiile secundare la liceele din Arad, Pojon și Hodmezővásárhely, la acesta din urmă luîndu-și bacalaureatul în anul 1873, după aceea înscriindu-se mai întîi la Academia de Drept din Oradea, de unde a trecut apoi la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad¹⁶. Absolvînd institutul, în iunie 1877, cu rezultate foarte bune, a obținut o bursă din partea Consistoriului arădean, pe timp de doi ani, pentru a-și desăvîrși instruirea la o universitate străină¹⁷. Drept urmare, în anii 1878 și 1879 a fos student la universitățile din Leipzig și Bonn¹⁸, lărgindu-și orizontul cunoașterii prin strălucite studii filozofice și pedagogice.

La 1 septembrie 1879, Consistoriul din Arad l-a luat în serviciul său, oferindu-i la început posturile de cancelist, apoi de arhivar¹⁹, iar din semestrul al II-lea al anului școlar 1880/1881 a fost numit profesor la Institutul Pedagogic Teologic din Arad²⁰. Timp de 38 ani (1880—1917), cu o scurtă întrerupere, cînd a trecut în serviciul Băncii „Victoria“ Arad (1889), el s-a dăruit muncii didactice. În anul 1901 a devenit director al Institutului Pedagogic-Teologic, funcție

¹¹ Arh. St. Arad, fond personal „Roman R. Ciorogariu“, dosar 9, f. 25.

¹² V. Coman, *Episcopul Roman Ciorogariu luptător pentru libertatea și dreptatea poporului român din Transilvania*, în „Mitropolia Ardealului“, anul XXI, nr. 7—9, Sibiu, 1976, p. 630.

¹³ Traian Magier, *art. cit.*, p. 196—197.

¹⁴ Arh. St. Arad, fond personal „Roman R. Ciorogariu“, dosar 22, f. 246.

¹⁵ V. Popeangă, *Roman R. Ciorogariu, personalitate marcantă a generației unirii*, în *Roman R. Ciorogariu — Studii și documente*, p. 37.

¹⁶ Arh. St. Arad, fond personal „Roman R. Ciorogariu“, dosar 22, f. 246.

¹⁷ Ibidem, dosar 4, f. 6.

¹⁸ Ibidem, dosar 9, f. 15—16, 54.

¹⁹ Ibidem, f. 36.

²⁰ Ibidem, dosar 4, f. 20, 147.

pe care a exercitat-o pînă în anul 1917, cînd la vîrsta de 65 ani, sinodul eparhial din Arad îl alege vicar episcopal în Oradea²¹.

Ocuparea, la 3 octombrie 1917, a scaunului de vicar episcopal și de președinte al Consistoriului Ortodox Român din Oradea nu-i va atenua în vreun fel atribuțiile de „luptător cu cuvîntul, cu scrisul și cu fapta”²² pentru împlinirea idealurilor de dreptate națională și unitate a tuturor românilor într-o singură țară independentă.

În împrejurările favorabile generate de desăvîrșirea statului național unitar român și ca urmare a demersurilor oportune întreprinse, a fost decretată restaurarea vechii Episcopii Ortodoxe Române din Oradea, după o inactivitate de 225 ani. Primul sinod al acesteia — întrunit la 16 octombrie 1920 — l-a ales în unanimitate episcop, demnitate căreia i-a consacrat, deși aflat la vîrsta senectuții, aceeași activitate dinamică ce-l caracteriza.

Roman R. Ciorogariu a încetat din viață la 21 ianuarie 1936²³, în vîrstă de 83 ani, fiind înmormîntat în biserica „cu lună” din Oradea.

În acest cadru biografic încercăm să-i prezentăm succint personalitatea complexă: profesor, publicist, istoric-memorialist și animator cultural, care l-a făcut cunoscut contemporanilor, insistînd asupra bogatei sale activități de pînă la Unire, subordonată de fapt luptei pentru drepturi naționale a românilor.

A intrat în viața publică după 1881, ca profesor la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad, alăturîndu-se grupului de tineri profesori și intelectuali din localitate: Vasile Mangra, Atanasie Tuducescu, Teodor Ceontea, Nicolae Oncu, Petre Pipoș, care militau pentru activizarea luptei românilor pe tărîm național²⁴. A știut să imbine munca la catedră cu lupta pe tărîm național, cultivînd și întreținînd printre discipolii săi — viitori învățători și preoți, intelectuali ai satelor românești — flacăra idealului național, pe care aceștia, la rîndul lor, au aprins-o în conștiința românilor aflați sub jugul asupririi străine. Pe această cale a încercat să stopeze politica de maghiarizare forțată și deznaționalizare promovată de autoritățile austro-ungare. Numele său se înscrie printre cele ale dascălilor renumiți ai vechii Preparandii arădene, care au dezvoltat și ținut trează conștiința națională a poporului, contribuînd, prin viu grai și în scris, la sădirea în rîndurile acestuia a sentimentelor de dragoste față de neam, la transformarea Aradului într-o citadelă a luptelor politice pentru Unire²⁵.

Reprezentînd alegătorii din Arad, Roman R. Ciorogariu s-a numărat printre participanții la conferința națională de la Sibiu din ianuarie 1892, care a hotărît înaintarea unui Memorandum, cuprinzînd principalele revendicări politice ale românilor, Curții de la Viena²⁶. El a avut și o contribuție la alcătuirea acestui document — în calitatea sa de colaborator al revistei „Tribuna” din Sibiu, în redacția căreia s-a plămădit Memorandumul —, ca și la continuarea luptei naționale după întemnițarea fruntașilor memorandiști condamnați în procesul de la Cluj. Era considerat de aceștia principalul om de legătură cu exteriorul, cel care îi ținea la curent, prin mijlocirea scrisorilor, cu situația politică din Transilvania și Ungaria.

²¹ Ibidem, dosar 22, f. 246.

²² V. Coman, Prefața la volumul *Roman R. Ciorogariu — Studii și documente*, p. 5.

²³ Arh. St. Arad, fond personal „Roman R. Ciorogariu”, dosar 22.

²⁴ V. Popeangă, *studiul citat din Roman R. Ciorogariu — Studii și documente*, p. 37.

²⁵ Arh. St. Arad, fond Prefectura județului Arad, serviciul administrativ, dosar 5/1924, f. 154—155.

²⁶ V. Popeangă, *studiul citat din Roman R. Ciorogariu — Studii și documente*, p. 41—42.

A fost un exponent de frunte al generației de luptători care au urmărit cu consecvență materializarea ideii centrale a revoluționarilor pașoptiști transilvăneni, „Unirea cu Țara”. După cum el însuși observa, generația lui „...a crescut în această atmosferă revoluționară. De la „Albina“ a evoluat la „Tribuna“, de la „Tribuna“ la Memorandum, iar de la Memorand la ziua de 1 decembrie 1918”²⁷.

Participînd în august 1895, la Congresul de la Budapesta al naționalităților oprimite din imperiul austro-ungar (români, sîrbi, slovaci), el a intrat în conflict cu autoritățile guvernamentale. A aderat la programul Partidului Național Român, singurul pe care-l considera capabil să lupte pentru drepturile legitime ale românilor din Transilvania și Ungaria. Mai tîrziu, în 1912, cînd a fost cooptat membru în Comitetul Partidului Național Român, și-a expus propriul program al activității politice și culturale, subliniind că vedea posibilă înflorirea neamului românesc prin mobilizarea forțelor și resurselor interne, potrivit principiului „prin noi înșine“, pe care-l situa la baza luptei pentru rezolvarea marilor probleme naționale ale românilor²⁸.

A făcut parte din redacțiile mai multor ziare românești transilvănene. Format în cercurile „Tribunei“ din Sibiu, el s-a alăturat curentului „tinerilor“ reprezentat de Vasile Mangra, Ioan Russu-Șirianu, Bogdan Duică ș.a., care militau pentru activizarea forțelor naționale. Înlăturați din redacția „Tribunei“ pentru poziția lor îndrăzneată, ei au scos la Arad, începînd cu anul 1897, „Tribuna Poporului“, devenită mai apoi tot „Tribuna“ (în 1903), care a apărut pînă în martie 1912, cînd a fuzionat cu „Românul“²⁹. În paginile cotidianului arădean, alături de alte condeie valoroase ale epocii — Octavian Goga, George Coșbuc, Vasile Goldiș, Vasile Mangra, Vasile Lucaciu, Aurel C. Popovici —, Roman R. Ciorogariu s-a remarcat prin articolele sale pline de vervă, semnate „Unchiașul“, care îndemnau la ridicarea economică și culturală a poporului român, la menținerea unei strînse legături între fruntașii politici și popor³⁰. Între anii 1901—1917 a redactat revista pedagogică-teologică „Biserica și școala“ din Arad, în coloanele căreia se vedește erudiția sa de educator dublat de luptătorul pentru drepturi naționale³¹.

Semnificativă pentru portretul său moral a fost despărțirea, în 1910, de mentorul și prietenul lui de pînă atunci, Vasile Mangra, pe care nu a conceput să-l urmeze după ce acesta s-a apropiat de cercurile guvernamentale³². Și redacția „Tribunei“ a rupt relațiile cu V. Mangra, refăcîndu-și grupul de colaboratori care, sub conducerea lui Octavian Goga, a început lupta pentru primirea atmosferei politice din Partidul Național Român.

Poziția sa consecventă de luptător național i-a atras adversitatea guvernului, mai ales după declanșarea războiului mondial, cînd, vădînd mult curaj, a refuzat să semneze declarația de fidelitate față de „patria“ austro-ungară.

Sosit la Oradea, în octombrie 1917, spre a-și ocupa scaunul de vicar episcopal și găsînd un climat favorabil pentru continuarea acțiunilor pe tărîm național, el a contribuit la pregătirea terenului pentru marele act al Unirii ce se apropia.

²⁷ V. Coman, *studiul citat* din „Mitropolia Ardealului“, nr. 7—9, 1976, p. 631.

²⁸ Arh. St. Arad, fond personal „Roman R. Ciorogariu“, dosar 7, f. 42—52, 63—84.

²⁹ *Ibidem*, dosar 20, f. 54—55.

³⁰ E. Ștefănescu, *art. citat*.

³¹ Arh. St. Arad, fond personal „Roman R. Ciorogariu“, dosar 22, f. 247

³² *Ibidem*, f. 284—285.

Cu prilejul constituirii Consiliului Național Român din Oradea și Bihor la 3 noiembrie 1918, a fost ales vicepreședinte, impunându-se printre conducătorii românilor din această parte a țării, pînă la definitivă eliberare a Bihorului, în primăvara lui 1919, de către armata română.

Roman R. Ciorogariu a avut o contribuție însemnată la tipărirea — începînd din luna noiembrie 1918 — a ziarului „Tribuna Bihorului“, popularizînd în paginile sale acțiunile premergătoare actului de la 1 decembrie 1918 și istoricele hotărîri ale Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, ca unul care a luat parte la lucrările acesteia în calitate de membru³⁴.

Pentru Bihor însă unirea nu se înfăptuise. Situat în spatele liniei de demarcație stabilite în mod arbitrar de guvernul maghiar în înțelegere cu reprezentanții Antantei, Bihorul a continuat să rămînă sub autoritatea executivă a guvernului maghiar. Au avut loc, în aceste condiții, nenumărate acte de cruzime, măceluri, atrocități ale căror victime au fost românii, îndeosebi frunțașii luptei naționale din satele bihorene³⁴.

Roman R. Ciorogariu, primejduindu-și viața, a protestat în repetate rânduri împotriva actelor de violență comise de trupele maghiare. Încercînd să realizeze dreptatea cauzei pentru care luptau românii, el a avut marea satisfacție de a întîmpina — la 20 aprilie 1919 — armata română care a eliberat Oradea. În discursul rostit cu acel prilej el sublinia : „Astăzi se înfăptuiește și pe acest pămînt idealul unirii. Nici o parte a românismului nu a fost expusă atît de mult pieirii ca Țara Bihorului. Astăzi își primește răsplata pentru eroismul cu care și-a păstrat limba și legea străbună la aceste margini“³⁵.

În circumstanțele favorabile create de instalarea administrației române în Bihor, Roman R. Ciorogariu s-a consacrat operei de consolidare a Unirii de întărire a țării, văzînd realizabil acest nou deziderat prin angajarea tuturor forțelor productive ale poporului, inclusiv ale naționalităților conlocuitoare. A susținut neobosit ideea cultivării raporturilor de bună vecinătate cu Ungaria și a asigurării celor mai propice condiții de afirmare pe multiple planuri a naționalităților conlocuitoare din România.

Nu a încetat să-și exerseze condeiul de înzestrat jurnalist pînă în ultimii ani ai vieții, colaborînd la „Cele trei Crișuri“, „Familia“, „Gazeta de Vest“, „Legea Românească“ și la alte publicații orădene din perioada interbelică.

Receptiv la frămîntările epocii în care a trăit, el și-a pus vreme de jumătate de veac scrisul în slujba neamului său. Îndelungata colaborare cu „Tribuna“ din Arad, al cărei susținător de nădejde a fost, i-a inspirat și primele pagini de memorii, apărute la Arad, în broșura *Spre prăpastie* (1911), în care descria momente principale din activitatea generației tribuniste. Dar cele mai valoroase însemnări memorialistice datează din anii de după război, cînd i-a apărut volumul *Zile trăite* (1926), structurat pe evenimentele primului război mondial, în mijlocul cărora a trăit, a suferit și a luptat cu intensitate rar întîlnită.

Stăruindu-i în minte perioada de fructuoasă mobilizare a condeielor românești în jurul „Tribunei“, Roman R. Ciorogariu a elaborat un nou volum de

³⁴ Ibidem, dosar 7, f. 88—91, 177—178, 235—236, 241—249, 257—260 ; dosar 8, f. 1—5, 14, 29—32, 33—43, 75, 117—133: a se vedea și *studiul citat*, aparținînd lui V. Popoangă, din volumul *Roman R. Ciorogariu, Studii și documente*, p. 51, și 1918. *Bihorul în epopeea unirii — Documente*.

³⁵ B. Ștefănescu, *art. citat*.

evocări -- de proporții mai reduse -- *Tribuna și tribuniștii* (1934), interesantă prezentare a trecutului acestui prestigios organ de presă al românilor din Transilvania.

Activitatea de dascăl și publicist s-a suprapus nu o dată cu cea de animator cultural. El vedea necesară și posibilă reformarea vieții sociale a poporului român prin ridicarea nivelului său de cunoaștere³⁶. Îi întilnim numele printre membrii fondatori și de onoare ai numeroaselor societăți cu profil cultural, contribuind prin prestigiul și activitatea sa la succesul activității acestora. Astfel, a sprijinit înființarea Societății „Cele trei Crișuri”, i-a fost conferită calitatea de membru de onoare al Societății române de geografie din București (1919)³⁷, a devenit membru susținător al Asociației generale a ziariștilor profesioniști din provincie, cu sediul la Turnu Severin (1921)³⁸, și-a înscris numele printre membrii fondatori ai Societății culturale a studenților bihoreni (1929)³⁹, s-a numărat printre conducătorii societății Casa Națională a județului Bihor, al cărei președinte de onoare era (1929)⁴⁰.

Militînd pentru dezvoltarea economică și culturală a orașelor din vestul țării, el a pedat cu însuflețire în favoarea înființării unei universități la Oradea (1934)⁴¹.

*

Oricit de succint i-am prezentat activitatea, ea ne apare impresionantă prin complexitatea și întinderea în timp. Iar de pe urma unei asemenea activități au rămas — cum era și firesc — numeroase documente: manuscrise ale articolelor, conferințelor, discursurilor și jurnalelor de însemnări, corespondență oficială, acte de stare civilă și de studii, scrisori etc. În parte, ele se păstrează în arhiva Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei⁴² și în aceea a Aradului, dar bogata sa arhivă personală a ajuns în patrimoniul Arhivelor Statului din Arad, achiziționată de la prof. Adriana Iercan, fiica lui Nerva Iercan — unul dintre nepoții lui Roman R. Ciorogariu — care a păstrat-o cu grijă mai bine de patru decenii. Nerva Iercan, avocat în Oradea, a fost nevoit în toamna lui 1940, după Dictatul de la Viena, să părăsească teritoriile răpite României, refugiindu-se împreună cu familia la Arad. A luat cu sine, cu tot riscul mare pe care îl presupunea, și archiva în cauză, pe cît de prețioasă pentru români, pe atît de incriminatoare pentru autoritățile maghiare, reușind s-o salveze.

La Arad, devenind director al Băncii „Victoria”, Nerva Iercan a cerut arhivarului instituției să-i lege documentele, după gruparea lor prealabilă, în 22 de dosare. Criteriul de bază al repartizării actelor în dosare l-a constituit, pentru scrisori, numele emitenților, iar pentru celelalte documente problema la care se referă. Astfel, au rezultat 4 dosare cu acte de stare civilă și de studii, împreună cu documentele provenite din activitatea didactică desfășurată la Arad, 2 dosare despre activitatea în cadrul Consiliului Național Român din Oradea și Bihor, 1 dosar privind activitatea în redacția ziarului „Tribuna” Arad, 13 dosare cu corespondență (clasată alfabetic după numele emitenților), 1 dosar cu corespondența purtată cu administratorul Domeniului de la Segarcea și 1 dosar diverse.

³⁶ Arh. St. Arad, fond personal „Roman R. Ciorogariu”, dosar 10, f. 25—45.

³⁷ Ibidem, dosar 9, f. 12.

³⁸ Ibidem, dosar 1, f. 50—59.

³⁹ Ibidem, dosar 21, f. 127.

⁴⁰ Ibidem, dosar 3, f. 37.

⁴¹ Ibidem, dosar 3, f. 271—273.

⁴² V. Coman, *studiul citat*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 7—9, Sibiu, 1976, p. 629.

Chiar dacă această grupare a documentelor nu este în totalitate conformă cu normele arhivistice actuale și, cu toate că nici criteriile amintite mai sus, nu au fost în întregime respectate (în dosarul destinat emitenților cu inițiala B. s-au strecurat scrisori provenite de la emitenți cu alte inițiale), cu ocazia trecerii lor în patrimoniul Arhivelor Statului s-a apreciat că poate fi menținută concepția originară de constituire, apropiată de altfel de cea recomandată de arhivistica modernă. Pentru a facilita însă cunoașterea mai în amănunt a conținutului lor, s-a procedat la fișarea, în interiorul fiecărui dosar, a documentelor mai importante, rezultând astfel un inventar detaliat, care consacră spații întinse cuprinsului dosarelor.

Cele 22 dosare ale fondului grupează peste 2350 documente originale și 670 copii, din anii 1789—1936. Exceptând doar câteva înscrisuri de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ajunse întâmplător în fond, toate celelalte acte datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pînă în anul 1936, adică din timpul îndelungatei activități a lui Roman G. Ciorogariu, marcînd nu numai componentele amintite ale personalității sale, ci și configurația economică, socială și politică a epocii, de profundă semnificație istorică pentru poporul român, care a precedat și urmat actul Unirii Transilvaniei cu România.

O pondere însemnată o are corespondența născută din întinsele legături ale lui Roman Ciorogariu cu alți frunțași ai luptei naționale a românilor din Transilvania și România, cu oameni de cultură, dascăli, gazetari, juriști sau slujitori aflați pe diferite trepte ale ierarhiei bisericești. Printre semnatarii scrisorilor adresate lui, amintim pe Septimiu Albini, Nicolae Bălan, Ion Bianu, Sever Bocu, Bogdan Duică, Eugen Brote, Ilarie Chendi, Gheorghe Ciuhandu, Ion Clopoțel, Miron Cristea, Octavian Goga, Vasile Goldiș, Nicolae Iorga, Traian Magier, Vasile Mangra, Ion Mihu, Sextil Pușcariu, Mihail Sadoveanu, Ioan Slavici, Mihail Veliciu, pentru a-i numi doar pe cei mai cunoscuți.

Se păstrează bunăoară 37 scrisori de la Ioan Slavici⁴³, datînd din anii 1889—1912, rămase — cu mici excepții — necunoscute încă biografiilor marelui scriitor ardelean. Ele întregesc informațiile despre viața, activitatea și concepțiile sale politice. Conțin referiri la lunile de detenție în închisoarea din Văcz (1889) unde a fost nevoit să ispășească o pedeapsă în urma unui proces de presă intentat ziarului „Tribuna“ din Sibiu, al cărui redactor-șef era; dezvăluie zădărnicele și oboșitoarele sale strădăni pentru a-și pune numeroasa familie la adăpost de grijile materiale; prezintă convingerile lui în problema națională — ca adept al apropierii între românii și maghiarii din Transilvania — în care vedea garanția consolidării „binelui obștesc“⁴⁴.

Scrisorile memorandiștilor arădeni Mihai Veliciu și Aurel Suci, din timpul detenției de la Văcz și Seghedin (1894—1895)⁴⁵, relevă nu doar privațiunile la care au fost supuși, alături de alți memorandiști, de către autoritățile maghiare, ci îndeosebi hotărîrea de a continua lupta, oricare ar fi fost implicațiile acesteia, pînă la îndeplinirea idealului național. Concludentă în acest sens este organizarea frunțașilor români, scrisorile înseși fiind o dovadă a legăturii constante ce s-a menținut, în pofida greutăților și riscurilor de tot felul, între memorandiștii întemnițați și confracții lor din libertate. Roman R. Ciorogariu mărturisea mai

⁴³ Arh. St. Arad, fond personal „Roman R. Ciorogariu“, dosar 21, f. 40—108.

⁴⁴ Ibidem, f. 58.

⁴⁵ Ibidem, f. 190—236, 347—384.

tirziu că a adus de la Ioan Raț, din temnița Seghedinului, unde era împreună cu Vasile Lucaciu și Coroianu, ordinul de convocare a unui Congres pentru proclamarea solidarității naționalităților oprite din imperiul dualist în lupta lor pentru independență⁴⁶. Este vorba despre Congresul întrunit în 1895 la Budapesta, cu participarea reprezentanților românilor, sîrbilor și slovacilor, la lucrările cărui a luat parte și Roman R. Ciorogariu.

Sînt deosebit de valoroase și elocvente cele 21 scrisori de la Eugen Brote⁴⁷, alt fruntaș al luptei naționale a românilor, care a stabilit legături între oamenii politici din Transilvania și România în perioada anterioară Unirii. Colaborator fervent al ziarelor arădene „Tribuna poporului” și „Tribuna”, prieten cu Roman Ciorogariu, el își dezvăluie în scrisorile sale poziția de adept al abandonării politicii de pasivitate în mișcarea națională a românilor transilvăneni — încă înainte de adoptarea tacticii active de luptă, prin Conferința națională a Partidului Național Român din 1905 — susținînd, în același timp, ideea mobilizării întregului popor în vederea înlăturării progresului național. La fel ca și Slavici, el vedea necesară instaurarea în Transilvania a unui climat de bună înțelegere între români și maghiari⁴⁸, făcînd distincție între guvernele ungare, vinovate de politica brutală de deznaționalizare, și poporul maghiar.

Se păstrează pagini interesante din corespondența cu Vasile Goldiș (10 scrisori din anii 1897—1926)⁴⁹, în care se fac referiri la: colaborarea acestuia cu „Tribuna” din Arad, activitatea didactică desfășurată la Brașov, lupta pentru drepturi naționale și pentru unire. Prețuindu-l pe Roman Ciorogariu pentru meritele sale, Vasile Goldiș a inițiat și semnat actul emis de Consiliul Național Român Central din Arad prin care „Unghiașul” este invitat să participe ca membru la lucrările Adunării Naționale de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918⁵⁰.

În vasta sa corespondență se află și câteva scrisori de la și către Octavian Goga⁵¹, mărturii ale prețurii reciproce. Ele vorbesc atît despre activitatea literară a poetului, cît și despre culisele vieții politice din Bihorul și Bucureștii perioadei interbelice. Într-un discurs al cărui text ne-a parvenit⁵², rostit de Roman Ciorogariu la a 50-a aniversare a nașterii lui Goga (1931), se face o amplă prezentare istorică a epocii în care acesta s-a format, contribuind la rîndul său, prin creația de excepție, la modelarea orizontului spiritual al unei întregi generații. Se consacră spații ample colaborării cu „Tribuna” din Arad, în jurul căreia a reușit să atragă un valoros mîunchi de condeie tinere. Numele „Tribunei”, spunea Ciorogariu, se confunda cu cel a lui Goga, iar „tribunismul” întretinut de el semnifica „tradiția luptei intransigente pentru ideea națională”⁵³.

La interesul pe care-l conferă corespondenței diversitatea informațiilor, caracterul ei adesea inedit, numele emitenților, se adaugă și locurile de emiter, răspindite într-o cuprinzătoare arie geografică, niciodată barată de Carpați. Roman Ciorogariu, el însuși susținător al multor publicații ardelenne, a știut să atragă în jurul acestora colaborarea unor ziaristi din România, cu care întreținea raporturi statornice. O confirmă, printre altele, scrisorile primite de la cunoscutul critic literar și ziarist Ilarie Chendi⁵⁴, care între anii 1901—1912 a militat în paginile periodicelor arădene, precum și în scrisori, pentru unitatea și inde-

⁴⁶ Ibidem, dosar 10, f. 64.

⁴⁷ Ibidem, dosar 2, f. 360—400.

⁴⁸ Ibidem, f. 364—367.

⁴⁹ Ibidem, dosar 14, f. 93—113.

⁵⁰ Ibidem, f. 108.

⁵¹ Ibidem, f. 51—84.

⁵² Ibidem, dosar 10, f. 75—111.

⁵³ Ibidem, f. 109.

⁵⁴ Ibidem, dosar 3, f. 45—97.

pendența românilor de pretutindeni. De asemenea, Rădulescu Motru, redactor la „Noua Revistă Română” din București, susținea, în 1911, necesitatea folosirii presei în scopul consolidării unității culturale a românilor de pe ambele versanți ale Carpaților⁵⁵.

Pe lunga listă a persoanelor cu care a întreținut atât de bogata sa corespondență se înscriu — cum era și firesc, dată fiind calitatea de conducător al Consistoriului ortodox din Oradea — și numeroși slujitori ai bisericii strămoșești. Amintim în acest sens pe Ioan Mețianu, episcop al Aradului și mai târziu mitropolit al Ardealului⁵⁶; Nicolae Ivan, episcopul Clujului⁵⁷, Iosif Bădescu, episcop de Caransebeș⁵⁸, Nicolae Bălan, mitropolit al Ardealului⁵⁹ și pe Miron Cristea primul patriarh al României⁶⁰. Scrisorile respective, mai puțin cele de la Ioan Mețianu, care datează de la sfârșitul secolului al XIX-lea și pînă în anul 1913, sînt în cea mai mare parte ulterioare actului unirii și tratează despre: organizarea bisericească, situația ortodoxismului în Banat, Bihor, Sătmar și Maramureș, unde catolicismul era mai răspîdit, necesitatea revenirii bisericii greco-catolice la biserica ortodoxă tradițională, în urma realizării unității statale-politice a României, organizarea și desfășurarea congreselor și conferințelor bisericești interne și internaționale, alegerea ierarhilor, organizarea învățămîntului teologic în România, ridicarea bisericii ortodoxe române la rangul de Patriarhie, edificarea catedralei ortodoxe din Cluj etc.

Un mănunchi de scrisori⁶¹ atestă prețuirea contemporanilor din țară și de peste hotare pentru izbutitele pagini de memorii scrise de Roman Ciogogariu, îndeosebi pentru cele din *Zile trăite* — reconstituire a implicațiilor primului război mondial pentru români, carte „...așa de frumos scrisă”, după cum o aprecia Mihail Sadoveanu⁶².

Ne-am oprit doar la o parte din corespondența cuprinsă în cele 13 voluminoase dosare, încercînd o prezentare selectivă, fără să epuizăm deci problematica întîlnită în sutele de scrisori. În economia prezentării acestui fond se cer evidențiate, în continuare, și celelalte categorii de documente, pomenite doar în treacăt.

De o consistență aparte, ce le conferă calitatea de izvoare de mare preț, sînt cele referitoare la activitatea „Tribunei” și contribuția ei la propulsarea Aradului în centrul luptei politice a românilor din Transilvania și Ungaria, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea. Apariția la Arad a noului ziar „Tribuna Poporului” era anunțată cu trei săptămîni mai devreme — la 15 decembrie 1896 — printr-o scrisoare deschisă, publicată de Ioan Russu-Șitianu⁶³, în care se subliniază adeziunea la programul național elaborat în anul 1881 la Sibiu. Propunîndu-și întărirea legăturilor cu slovacii și cu sîrbii, „națiuni care sufer deopotrivă cu noi”, scrisoarea cheamă pe „toți românii să-și dea mîna, ca într-un singur gînd și cu senină însuflețire să poată sărbători, cu o zi mai înainte, izbînda drepturilor noastre naționale”.

Viața internă a „celui mai vaînic ziar din Ardeal”, eforturile pentru „...scoaterea ziarului independent care domina opinia publică românească și o ducea cu pași siguri la țînta ajunsă în 1918...”, ne sînt dezvăluite în numeroase

⁵⁵ Ibidem, dosar 19, f. 121.

⁵⁶ Ibidem, dosar 16, f. 231—251.

⁵⁷ Ibidem, dosar 14, f. 240—320.

⁵⁸ Ibidem, dosar 2, f. 22—45.

⁵⁹ Ibidem, f. 48—148.

⁶⁰ Ibidem, dosar 3, f. 334—382.

⁶¹ Ibidem, dosar 2, f. 213—214, dosar 3, f. 229, dosar 12, f. 5—6.

⁶² Ibidem, dosar 21, f. 4.

⁶³ Ibidem, dosar 20, f. 237.

pagini de memorii⁶⁴ aparținând lui Roman Ciorogariu, unul dintre susținătorii și colaboratorii de nădejde ai acestuia. De interes pentru cercetătorul preocupat de adâncirea istoricului „Tribunei“ este lista completă a redactorilor și colaboratorilor săi permanenți sau ocazionali⁶⁵ în toți cei 15 ani de apariție (între 6 ianuarie 1897 și 12 martie 1912). Amintim printre ei pe Octavian Goga, Ilarie Chendi, Ion Agîrbiceanu, Mihail Sadoveanu, Iosif Cârleanu, Ioan Russu-Șirianu și Sever Bocu.

Se păstrează copia documentului așezat sub piatra de temelie a construcției sediului redacției și tipografiei cotidianului arădean, clădire inaugurată la 27 noiembrie 1909. În cuvinte memorabile, documentul relevă menirea publicației de a milita pentru „...reintegrarea națiunii românești în drepturile ei istorice pe acest pământ străvechi românesc, pentru izbînda deplină și finală a cauzei sale și pentru stăpînirea desăvîrșită și de veci a limbii, culturii și naționalității românești...“⁶⁶.

Informațiile despre „Tribuna“ sînt completate cu: regulamentul de organizare internă a redacției⁶⁷, contractul de constituire a societății comerciale în comandită⁶⁸ chemată să asigure fondurile necesare susținerii jurnalului, greu încercat de lipsuri materiale, numeroase manuscrise de articole, scrisori și înscrisuri marcînd încetarea activității ziarului. S-a păstrat procesul-verbal încheiat de reprezentanții Comitetului național român și comanditarii „Tribunei“, cu ocazia fuzionării acesteia din urmă cu „Românul“ într-un singur organ de presă al Comitetului național (5 martie 1912)⁶⁹ și un extras din ultimul număr al ziarului „Tribuna“ Arad (anul XVI, marți 28 februarie/12 martie 1912, nr. 47), în care se anunța această fuziune⁷⁰. Era dovada înțelegerii momentului istoric de către oamenii politici arădeni care, animați de aceleași idealuri, și-au dat mina, restabilind unitatea și disciplina în sinul Partidului Național Român, vremelnice tulburate de disensiuni între fruntașii români grupați în jurul „Tribunei“ și, respectiv, „Românului“.

Ține atenția în acest sens discursul rostit de Roman Ciorogariu în iulie 1913, cu ocazia cooptării sale în Comitetul Partidului Național Român⁷¹. Se confundă de fapt cu programul economic-cultural pe care l-a afirmat în „Tribuna“ și mai tirziu, în Consiliul Național Român, potrivit căruia propășirea neamului românesc trebuia întemeiată pe mobilizarea resurselor și forțelor interne. „Cultura — spunea el — dă viață conștiinței naționale, iar starea economică este nervul motoric al fiecărei mișcări populare. Fără această bază nu vom putea ajunge în veci la o politică independentă, ci vecinic vom fi aserviți relațiilor externe politice...“.

Din activitatea lui Roman Ciorogariu ca membru al Clubului Partidului Național Român din comitatul Arad ne-au rămas copile proceselor-verbale încheiate la ședințele clubului din anii 1895—1904⁷², originalele fiind predate de el, în anul 1935, Muzeului din Arad. Ele înfățișează acțiunile întreprinse de

⁶⁴ Ibidem, f. 31—52.

⁶⁵ Ibidem, f. 41.

⁶⁶ Ibidem, f. 43.

⁶⁷ Ibidem, dosar 19, f. 43—44.

⁶⁸ Ibidem, f. 87—94.

⁶⁹ Ibidem, dosar 20, f. 55.

⁷⁰ Ibidem, dosar 20, f. 54.

⁷¹ Ibidem, dosar 7, f. 42—52. Documentul a fost publicat în *Roman R. Ciorogariu — Studii și documente*, p. 206—218.

⁷² Ibidem, dosar 7, f. 3—33. Documentele au fost publicate în N. Roșuț, *Documente privind activitatea Clubului național comitatens din Arad (1895—1904)*, în „Ziridava“, nr. VI, 1976, p. 359.

frunțașii politici arădeni pentru impunerea recunoașterii dreptului de folosire a limbii române în administrație, pentru încurajarea învățămîntului românesc și edificarea de școli, cît și pentru activizarea întregii vieți politice.

Roman Ciorogariu, înregistrînd ca un cronicar evenimentele din toamna anului 1918 care au dus la înfăptuirea statului român unitar, ne-a lăsat numeroase însemnări despre acțiunile românilor bihoreni la sfîrșitul primului război mondial, organizarea lor în vederea scuturării definitive a apăsării exercitate de monarhia dualistă, suferințele îndurate pînă la eliberarea Bihorului de către armata română, în primăvara lui 1919.

Destrămarea monarhiei austro-ungare a fost anunțată printr-un apel adresat națiunii române: „...Regimul monarhic de care veacuri am fost asupriți și neluați în seamă s-a sistat, lăsînd în urmă-i tuturor națiunilor liberă organizare. Românii — se arată în continuare — de pe teritoriul fostei coroane ungare s-au organizat în Consiliul Național cu sediul la Arad...⁷³ și în Consiliul Național Român Militar.

O circulară din 5 noiembrie 1918, adresată de vicarul Roman Ciorogariu preoților și învățătorilor de sub jurisdicția Consistoriului Ortodox Român din Oradea, anunța instituirea la Oradea a Consiliului Național Român, cerînd în același timp înființarea unui consiliu în fiecare localitate rurală, expresie a trecerii la o nouă organizare românească a teritoriilor revenite între hotarele străbune⁷⁴.

Atmosfera fierbinte generată de declanșarea revoluției burghezo-democratice în teritoriile subjugate pînă atunci de monarhia dualistă transpare din numeroase înscrisuri. Țăranii întorși de pe front au înțeles că a sosit vremea. Îndelung așteptată, a încheierii șocofelilor cu asupritorii. Acest lucru, la dimensiunile satului, se traducea — și documentele o confirmă — în înlăturarea autorităților străine și instaurarea organelor puterii românești. Drapelul tricolor, ținut ascuns pînă atunci, a început să fie arborat pe clădirea primăriei⁷⁵, iar sătenii nu se mai fereau să-și arate, în adunări populare, adeziunea deplină la hotărîrea de unire cu Țara, exprimată la Alba Iulia⁷⁶. Este deosebit de sugestivă o declarație a tineretului român din Oradea și Bihor, datată 31 octombrie 1918, și urmată de o alta din 7 noiembrie 1918, în care se înfățișează dezideratul unirii Ardealului și Bucovinei cu România, garantarea acestei uniri — amenințată de trupele maghiare — de către forțele armate ale marilor puteri, pînă la eliberarea întregii țări de armata română⁷⁷. În scopul asigurării ordinei și siguranței publice s-a trecut la constituirea Gărzilor Naționale Române cu rol de forță executivă, pentru aplicarea hotărîrilor consiliilor naționale. Criteriile de organizare și atribuțiile acestora sînt cuprinse în ordinul nr. 1 al Comandei supreme a Gărzilor Naționale Române din Ungaria și Transilvania, emis la Arad, la 12 noiembrie 1918⁷⁸.

Documentele de la sfîrșitul anului 1918 pînă în aprilie 1919 surprind situația cu totul specială din Bihor, în care — așa cum se cunoaște — vechile

⁷³ Ibidem, dosar 6, f. 103. Este vorba despre Consiliul Național Român Central, constituit la 30 octombrie 1918 la Budapesta, format din șase social-democrați și șase reprezentanți ai Partidului Național Român, care și-a continuat activitatea, începînd cu data de 2 noiembrie 1918, la Arad, sub președinția lui Șt. Cicio Pop. A fost considerat singurul organ politic al românilor din Transilvania pînă la constituirea Consiliului Dirigent (n.a.).

⁷⁴ Ibidem, dosar 6, f. 104.

⁷⁵ Ibidem, dosar 7, f. 153--155.

⁷⁶ Ibidem, f. 191.

⁷⁷ Ibidem, f. 85--87.

⁷⁸ Ibidem, dosar 8, f. 263.

autorități maghiare, sprijinite de guvernul contelui Károlyi, au refuzat să recunască hotărîrea de unire a Transilvaniei cu România, pronunțată la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918. Lupta românilor pentru împlinirea idealului național a cunoscut aici aspecte dramatice în confruntarea cu trupele maghiare folosite din plin împotriva lor, chiar și după instaurarea vremelnice a puterii sfaturilor muncitorești și țărănești maghiare (martie 1919). Acestea, deși au încercat să amelioreze situația populației românești majoritare, au luat o poziție contrară oricăror manifestări de afirmare a drepturilor naționale. Roman Ciorogariu a adunat sute de declarații ale locuitorilor români din Bihor, înfățișînd tot atitea cazuri de atrocități și acte de violență comise împotriva lor de către trupele maghiare din divizia așa-zisă secuiască⁷⁹ precum și declarații ale persoanelor nevoite să se refugieze „sub forța împrejurărilor politice și militare”⁸⁰.

Pentru a nu interveni în sprijinul populației, gărzile naționale române din Bihor au fost dezarmate și desființate, după cum confirmă un raport al Consiliului Național Român din Oradea și Bihor⁸¹. La 10 martie 1919 același consiliu adresa opiniei publice mondiale și Conferinței de pace de la Paris un memoriu⁸² în care, după o prezentare istorică a Bihariei — cu populație preponderent românească —, dezvăluie politica de maghiarizare și sufocare a spiritului național românesc promovată de guvernele maghiare. Sînt redată atrocități la care s-au dedat trupele maghiare. Înșiși membrii Consiliului Național Român din Oradea și Bihor au fost puși sub pază polițienească. Memoriul se încheie printr-un apel — în numele umanismului — la renunțarea la masacre, pentru retragerea trupelor maghiare din Bihor, pînă la încheierea tratatului de pace.

În continuare, documentele aduc în prim plan preocupările lui Roman Ciorogariu și ale românilor din Bihor de a trece la înfăptuirea unui amplu program de dezvoltare pe multiple plănuri, în condițiile favorabile create de desăvîrșirea unității statului național român. Se păstrează procesele-verbale încheiate în ședințele Comitetului executiv al Consiliului Național Român din Oradea și Bihor, din aprilie 1919, care relatează despre instituirea în acest județ a noilor organe politice și administrative românești⁸³, încununare a aspirațiilor atîtor generații de înaintași.

Din multitudinea de probleme ce își găsesc ilustrarea în documentele fondului am evidențiat doar cîteva, considerîndu-le mai semnificative și reprezentative pentru epoca ce le-a generat. Nu putem socoti însă epuizată gama informațiilor ce rezultă din cercetarea în profunzime a acestor documente. Inventarul existent mai semnalează multe altele, vîdînd cuprinzătoarea sferă de interes a celui căruia îi datorăm, în principal, valorosul mînunchi de înscrisuri. Amintim, pentru exemplificare, referirile la începuturile, organizarea și funcționarea Societății „Caritatea”, pentru ajutorarea învățăcelilor români din Arad (1894), a Societății studenților români „Dacia Traiană” din Bihor (1919), a Asociației invalizilor din războiul României — Filiala Oradea (1925), datele privind organizarea și activitatea Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, înființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei (1920); viața și activitatea unor personalități culturale și politice proeminente ca: Octavian Goga, Ioan Slavici, Vasile Goldiș, Constantin Diaconovici Loga, Ion Vidu

⁷⁹ Ibidem, dosar 7, f. 88—91, 177—178, 235—236, 241—249, 257—260; dosar 8, f. 1—5, 14, 29—43, 75, 117—133. În parte, aceste documente au fost publicate în volumul citat: 1918. *Bihorul în epopeea unirii. Documente.*

⁸⁰ Ibidem, dosar 8, f. 84, 95—96 98—112.

⁸¹ Ibidem, f. 134.

⁸² Ibidem, f. 146—150.

⁸³ Ibidem, f. 201—205.

și Aurel Vlaicu; informațiile despre modul trunchiat de aplicare a reformei agrare în Bihor, după primul război mondial; inaugurarea, după Unire, a unei politici naționale fundamentate pe respectarea principiului egalității în drepturi a tuturor naționalităților conlocuitoare etc.

Prin mijlocirea acestei bogate arhive Roman Ciorogariu a transmis generațiilor de urmași mesaje care prin trecerea timpului nu și-au pierdut din actualitate. Dacă în testamentul său, întocmit în ianuarie 1933⁸³, el cerea nepoților să-și lege soarta de România, să lupte pentru această țară „până la ultima răsufare“, același îndemn îl poartă, peste decenii, documentele sale, izvoare istorice de prim rang ce se integrează definitiv și deplin în patrimoniul cultural românesc.

⁸⁴ Ibidem, dosar 22, f. 282—283.